

بررسی امکان سنجی توافقی شدن مجازات ها در حقوق کیفری ایران

عدنان عمرانی فر

دکترای حقوق

مهسا روستائی

کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

چکیده

امکان سنجی توافقی شدن مجازات ها در حقوق کیفری ایران یکی از موضوعات مهم و بحث برانگیز در حوزه حقوق کیفری است. این مقاله به بررسی امکان توافقی شدن مجازات ها در نظام دادرسی کیفری می پردازد. با تحلیل انواع مجازات ها، نشان داده می شود که تعزیرات بیشترین پتانسیل را برای توافقی شدن دارد، در حالی که قصاص، دیات و حدود به دلیل ملاحظات شرعی و حقوقی، چالش های بیشتری را در این مسیر تجربه می کنند. موافقان این رویکرد بر کاهش بار قضایی، تسریع در رسیدگی، جبران خسارت و اصلاح مجرم تاکید دارند و معتقدند که چنین روشی می تواند به انعطاف پذیری و عدالت ترمیمی منجر شود. از سوی دیگر، مخالفان نگرانی هایی از جمله تضعیف بازدارندگی مجازات ها، خطر سوءاستفاده و مغایرت با اصول شرعی را مطرح می کنند. در نهایت، این پژوهش نتیجه می گیرد که برای بهره گیری از مزایای توافقی شدن مجازات ها، باید قوانین با دقت تنظیم شوند تا عدالت اجتماعی حفظ و از سوءاستفاده جلوگیری شود.

واژگان کلیدی: واژگان کلیدی: توافقی شدن مجازات ، مجازات ، بزهکار، تخفیف مجازات

مقدمه

یکی از جدید ترین دستاوردهای این نوع پژوهشها ابتدا ظهور نظام عدالت ترمیمی و سپس سیستم عدالت توافقی است که در اولی از توافق بزهکار و بزه دیده و در دومی از توافق بزهکار و مقامات و دست اندرکاران قضایی در فرآیند رسیدگی به پرونده های کیفری جهت نیل به اهداف عالیه سیاست جنایی صحبت به میان می آورد. ضرورت گرایش به نظام عدالت توافقی خود به ضرورت های دیگری چون کاهش جمعیت کیفری، قضا دایی و کیفر دایی و تسریع در رسیدگی های قضایی، ترمیم خسارات وارد بر بزه دیده، اصلاح و بازسازی و جامعه پذیری بزه کار و بالاخره کاهش هزینه های اقتصادی جرم و مقابله با آن بر می گردد.

امروزه نحوه پاسخ دهی جامعه به بزهکاری ضابطه مند گردیده و فرآیندی که طی آن جرایم کشف شده و مرتکبین آنها مورد تحقیق و بررسی و تعقیب و رسیدگی و کیفر دهی و اجرای مجازات قرار می گیرند، عدالت کیفری و آئین دادرسی کیفری نامیده می شود. سیاست سرکوب گرانه عدالت کیفری نمی تواند نتیجه مطلوبی را در پی داشته باشد چرا که صرفاً باعث تورم جزایی می شود افزایش جمعیت کیفری زندان ها معلول عدم مهار سیاست کیفری سرکوب گرایانه است. در صورتی که در فرآیند رسیدگی و اجرای مجازات خواست طرفین اصلی دعوای کیفری مورد توجه قرار بگیرد می تواند تأثیر زیاد در اصلاح و بازپروری اجتماعی بزهکاران داشته باشد. در این راستا شیوه نوینی در حقوق کیفری جهت تعیین مجازات ارائه شده است مطابق این شیوه سازوکارهایی در فرآیند رسیدگی فراهم می شود که به موجب آن امکان توافقی کردن تعیین مجازات وجود دارد در واقع براساس این راهکار قاضی با هدف ارائه مجازات مناسب و اصلاح و بازسازی بزهکار و احقاق حقوق بزه دیده و همچنین با مذاکره با متهم و مجرم و محکوم اقدام به تعیین مجازات می نماید. دامنه اعمال نظریه توافقی شدن مجازات بسیار گسترده است این نهاد راهبردی نوین در حوزه سیاست جنایی محسوب می شود و علاوه بر مرحله کیفر دهی سایر مراحل مرتبط با دادرسی کیفری را نیز دربر می گیرد. بحث مربوط به توافقی شدن مجازات ابزاری در جهت کشف جرم و مداخله بزهکاران در روند شناسایی سایر تبهکاران می باشد ایجاد توافق بین دستگاه قضایی و متهمان علاوه بر این که می تواند در باز پذیری ایشان تأثیرگذار باشد زمینه کشف گسترده تر سایر جرایم و همچنین اتخاذ تدابیر مناسب و متناسب با شرایط فرد بزهکار را نیز فراهم می آورد.

در پرتو نظریه عدالت توافقی دست اندرکاران سیستم عدالت کیفری می توانند با رویکردی منفعت مدار و مصلحت بین، به ارزیابی همه جانبه تعقیب دعوای کیفری پرداخته تا در صورت مصلحت، ادامه پیگرد برخی از مجرمان در پاره ای از اتهامات را متوقف ساخته یا اجرای مجازات مقرر قانونی را موقوف، مخفف و یا مبدل به تدبیر دیگری نمایند.

۱- مفهوم توافقی شدن مجازات

با توجه به جدید بودن نظریه، تاکنون تعریف خاصی از توافقی شدن مجازات و به عمل نیامده؛ اما در مجموع میتوان گفت توافقی شدن مجازات^۱ راهبردی جدید در حوزه سیاست جنایی ناظر به مرحله کیفردهی (در مفهوم مضیق خود) و سایر مراحل دادرسی کیفری - حتی قبل از کشف جرم) در مفهوم موسع خود میباشد که از رهگذر فراهم آوردن زمینه اظهار نظر و مداخله مرتکبان جرائم با مقامات قضایی و در نهایت، ایجاد توافق و سازش بین آن دو در خصوص سقوط، توقف یا تغییر در میزان، نوع یا نحوه اجرای مجازاتها، در صدد ساختار شکنی و تعدیل نسبی نظام عدالت کیفری سنتی از تحمیل محض و یکجانبه ضمانت اجرای کیفری به اتخاذ تدابیر مناسب و متناسب با شرایط فردی بزهکار و اجمالا مورد قبول او و نیز اصلاح و بازسازی بزهکار و ترمیم خسارات بزه دیده آشکار و پنهان و در نهایت اجرای بهتر عدالت در راستای مصالح فرد و جامعه می باشد.

توافقی شدن مجازات غالبا در دو مرحله از مراحل دادرسی کیفری یعنی مرحله صدور حکم (کیفر گزینی، کیفر دهی^۲) و مرحله اجرای مجازات نقش خود را ایفا می نماید؛ مانند آنکه مقام قضایی خطاب به فردی که به دلیل نگهداری مواد مخدر به اعدام محکوم شده این پیشنهاد را مطرح نماید که در صورت معرفی باندهای فعال در امر تولید و عرضه گسترده مواد مخدر، مجازات اعدام او را تبدیل به حبس خواهد نمود و بزهکار هم این پیشنهاد را قبول نماید و یا مقام قضایی با توافق فردی که مبادرت به تخریب غیر قانونی محیط زیست نموده، به جای اعمال مجازات حبس، او را به کاشتن و نگهداری از چند درخت در مدت معلومی محکوم نماید؛ هر چند اعمال این راهبرد، در سایر مراحل دادرسی کیفری هم، قابل تصور می باشد.

۲- ویژگیهای توافقی شدن مجازات

توافقی شدن مجازات مانند هر ایده نوین دیگری در مقایسه با ایده های قبلی دارای ویژگی های خاصی است که آن را از سایر موارد مشابه متمایز می سازد. در اینجا به بیان سه ویژگی اصلی توافقی شدن مجازات می پردازیم.

۲-۱- اختیاری بودن توافق

اولین ویژگی توافقی شدن مجازات، اختیاری بودن آن است. انجام توافق در نحوه پاسخ دهی به جرم در این نظریه هم از ناحیه بزه کار و هم از ناحیه مقام قضایی اختیاری است و هیچ گونه اجباری در پذیرش آن وجود ندارد. از یک طرف این راهبرد یک امتیاز برای بزه کار محسوب میشود تا در صورت تمایل، در سرنوشت دعوی کیفری و واکنش جامعه به عملکرد مجرمانه اش نقشی داشته باشد و مقام قضایی را به اعمال واکنش دیگری به جز کیفر مقرر قانونی که تناسب بیشتری با اوضاع و احوالش داشته باشد، تشویق نماید؛ و از طرفی مقام قضایی هم تکلیفی به ارائه پیشنهاد به بزه کار و یا پذیرش پیشنهاد وی نداشته و میتواند در موارد مجاز، با بررسی ابعاد مختلف پرونده و اوضاع و احوال خاص هر مورد و مطالعه پرونده شخصیت بزه کار و کیفیت ترمیم خسارت بزه دیده مستقیم و غیر مستقیم از ناحیه وی و اموری از این دست، با دخالت دادن اراده بزه کار در کمیت و کیفیت واکنش، گام مثبت و موثری در رعایت مصالح بزه کار بزه دیده و جامعه بردارد.

البته الزامی شدن اعمال توافق از ناحیه مقامات قضایی چندان غیر قابل تصور هم نیست و آن در صورتی است که قانون گذار بنا به مصالحی در صورت همکاری مرتکب، پذیرش آن را برای مقام قضایی الزامی نماید.

^۱ - Agreementualization of Punishment

^۲ - Sentencing

۲-۲- لزوم مشارکت و همکاری بزه کار

استفاده از مجازات توافقی یک امتیاز و مزیت برای بزه کار محسوب می گردد و به همین دلیل نمی توان بدون وجود همکاری و مشارکت بزه کار آن را در حق او اعمال نمود . بزه کار می بایست از طریق اقداماتی چون اقرار و اظهار ندامت از ارتکاب جرم و جبران خسارت بزه دیده ، شایستگی خود را برای استفاده از این امتیاز نشان داده و پس از انجام توافق نیز در اجرای آن همکاری نماید. به عنوان مثال اگر قرار بر این شد که پزشکی به جای تحمل حبس ، مدتی به مردم مناطق محروم ویزیت رایگان اعطا نماید ، تحقق اهداف نظریه توافقی شدن مجازات مستلزم همکاری و مشارکت کامل مشارالیه در واکنشی است که با میل خودش پذیرفته است. این در حالی است که در مجازاتهای غیر توافقی منطق زور و اجبار حاکم است و اعمال آن برای بزه کار نیازمند همکاری ارادی او نیست.

۲-۳- ابتنا بر مصلحت مهم تر

مجازات توافقی مبتنی بر مصلحت است و در مواردی اعمال میشود که مصلحت خاصی اعمال آن را ایجاب نماید. این مصلحت میتواند ناظر به بزه کار (به عنوان مثال امکان اشتغال در صورت تبدیل حبس به واکنش دیگر) ، ناظر به بزه دیده (به عنوان مثال اعمال واکنش خفیف تر بر بزه کار در قبال ترمیم خسارت بزه دیده و یا ناظر به جامعه) مانند استفاده از خدمات منحصر به فرد یک دانشمند در جامعه (باشد و در غیر این صورت قابل اجرا نیست ؛ چرا که شارع و قانونگذار حکیم اند و بدون شک در تدوین و اجرای مجازاتهای مقرر مصالحی را (اعم از حفظ دین ، نسل ، نفس ، مال ، عقل ، امنیت و امثال آن) در نظر گرفته اند و حال که قرار است. واکنش دیگری به جای مجازاتهای مقرر در مواردی خاص اعمال گردد ، لازم است مصلحت مهم تری در مقایسه با مصلحت نهفته در مجازات مقرر ، اعمال آن را توجیه نماید . بنابراین منظور از اجرای نظریه توافقی شدن مجازات این نیست که اختیار انتخاب نوع مجازات در کلیه موارد با بزه کار و یا بر اساس توافق بزه کار با مقام قضایی باشد.

۲-۴- تشابه و تفاوت توافقی شدن مجازات با عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی^۱ راهبردی نوین در سیاست جنایی است؛ هر چند که ریشه در آموزه های کهن و پیشینه ای به بلندای تاریخ باستان دارد. فرآیندی که از رهگذر آن طرف های درگیر در یک جرم معین ، به شکل جمعی یا گروهی برای حل و فصل و رسیدگی به آنچه از آن جرم حاصل شده و پیام های احتمالی آن در آینده تصمیم گیری و رایزنی می کنند .

عدالت ترمیمی اصطلاح مشترکی برای اشاره به گروه گسترده ای از شیوه های غیر رسمی حل و فصل جرایم است که افرادی را که کنش گران اصلی رخداد جنایی به شمار می آیند ، گرد هم می آورد ؛ شیوه هایی چون سازش و میانجی گری بین بزه دیده و بزه کار ، نشست های ترمیمی و هیات های ترمیمی اجتماع مدار^۲ . از جمله وجوه تشابه عدالت ترمیمی با توافقی شدن مجازات، اختیاری بودن آن است. اصولاً زمانی که صحبت از توافق میشود اختیاری بودن آن هم برای طرفین متبادر به ذهن می گردد ؛ چرا که بدون اختیار، توافقی قابل تصور نیست. در عدالت ترمیمی متهم یا مجرم اختیار دارد که به ترمیم خسارت بزه دیده بپردازد و از این طریق از مزایای این راهبرد منتفع گردد و یا از هر گونه همکاری خودداری نموده و به انتظار صدور رای قانونی بنشیند و بزه دیده هم اجباری به پذیرش هر گونه پیشنهاد ندارد. در توافقی شدن مجازات هم به همین شکل است ؛ نه قاضی مکلف به ارائه پیشنهاد به متهم یا مجرم است و نه مرتکب تکلیفی به پذیرش پیشنهاد ارفاقی دارد و حتی در پاره ای موارد هم ممکن است بنا به دلایلی چون تمایل به خلاصی از عقوبت اخروی ، هر گونه پیشنهاد ارفاقی از ناحیه مقامات قضایی را رد نموده و خواستار اجرای مجازات مقرر شرعی و قانونی گردد.

^۱ - Restorative Justice

^۲ - مظفری زاده ، سجاد ، ترمینولوژی جرم شناسی، چاپ اول ، تهران : نشر بهینه فراگیر ، ۱۳۹۱ : ۳۲۸

وجه تشابه دوم عدالت ترمیمی و مجازات توافقی استفاده از بنیادهای حقوق خصوصی در حل و فصل امور کیفری به عنوان جزئی از حقوق عمومی است. علیرغم آنکه در حقوق عمومی و به خصوص در حوزه حقوق جزا بر خلاف حقوق خصوصی، در یک طرف قضیه دولت و حکومت قرار دارد و اصولاً کلیه امور به صورت یک طرفه و اجباری حل و فصل می گردد؛ در سیستم عدالت ترمیمی و مجازات توافقی با استفاده از نهادهایی چون عقد، قرارداد، توافق، صلح و سازش که از موضوعات حقوق خصوصی محسوب می گردند، در حل و فصل برخی دعاوی کیفری و حتی در اعمال واکنش به بزه ارتكابی استفاده میشود؛ تا آنجا که یکی از نویسندگان غربی^۱ مبادرت به نگارش مقاله ای تحت عنوان قراردادی کردن حقوق کیفری: افسانه یا واقعیت؟^۲ نموده و گویا ورود بحث توافق در حقوق کیفری را افسانه ای دانسته که به واقعیت تبدیل شده است.

در مقابل، تفاوتی هم بین عدالت توافقی و عدالت ترمیمی وجود دارد:

اول آنکه عدالت ترمیمی در مواردی قابلیت اجرایی دارد که جرم دارای بزه دیده مستقیم باشد. چرا که در غیر آن صورت، یک طرف توافق وجود نخواهد داشت و در نتیجه توافقی هم قابل تحقق نخواهد بود؛ این در حالی است که سیستم عدالت توافقی علاوه بر جرایم دارای بزه دیده مستقیم در جرایمی که فاقد بزه دیده مستقیم باشد، نیز قابل اجراست. لازم به ذکر است در جرایمی که بزه دیده خاص دارد اجرای توافقی شدن مجازات میتواند زمینه ترمیم خسارات بزه دیده را نیز فراهم نماید و مقام قضایی میتواند در چنین جرایمی اعمال هر گونه واکنش توافقی را منوط به ترمیم خسارت بزه دیده یا جلب رضایت او نماید.

دوم آنکه در سیستم عدالت ترمیمی، توافق مورد نظر اصولاً بین بزه دیده و بزه کار حاصل می شود؛ در حالی که در توافقی شدن مجازات توافق مورد اشاره بین بزه کار و مقامات قضایی انجام میشود؛ البته در جرایمی که دارای بزه دیده مستقیم هستند، در صورت اجرای نظریه توافقی شدن مجازات، این توافق میتواند سه جانبه بوده و بزه دیده هم از اطراف توافق محسوب گردد.

سوم آنکه در عدالت ترمیمی عمده تاکید بر روی ترمیم خسارت بزه دیده استوار است؛ حال آنکه در عدالت توافقی اصلاح و بازپروری بزه کار استفاده از توانایی ها و ظرفیت های مثبت بزه کار و تعیین واکنش با توجه به علت بزهکاری و اموری از این دست هم در زمان توافق مد نظر قرار می گیرد.

۳- دیدگاه امکان توافقی شدن مجازات ها در دادرسی کیفری

توافقی شدن مجازات ها در دادرسی کیفری از جمله موضوعاتی است که می تواند تأثیرات عمیقی بر عدالت کیفری و نظام حقوقی داشته باشد. از یک سو، این رویکرد می تواند به کاهش بار دادگاه ها، افزایش رضایت بزه دیدگان و اصلاح بهتر مجرمان کمک کند. از سوی دیگر، ممکن است به تضعیف اقتدار قانونی، افزایش فساد و کاهش اثرات بازدارنده قانون منجر شود. این مسأله نیازمند بررسی دقیق در چارچوب های قانونی، فقهی و اجتماعی است تا مزایا و معایب آن به طور کامل ارزیابی شود و راهکارهای مناسبی برای جلوگیری از سوءاستفاده ها ارائه گردد.

این بررسی می تواند شامل تحلیل ابعاد مختلف توافقی شدن مجازات ها، تأثیرات آن بر پیشگیری از جرم، و نحوه تضمین عدالت در این فرایند باشد.^۳

^۱ - فرانسواز آلت منس

^۲ - این مقاله با ترجمه فارسی در شماره ۵۴ مجله حقوقی و قضایی دادگستری به چاپ رسیده است.

^۳ - نیازپور، امیرحسن، توافقی شدن آئین دادرسی کیفری، بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲، ص ۵۱

۳-۱- امکان سنجی توافقی شدن مجازات ها به تفکیک اقسام آن

در فقه اسلامی حدود جزء مهمی از مجازات‌های بدنی هستند که بعد از پیروزی انقلاب مورد استقبال قانون‌گذار قرار گرفته و بیشتر از ۳ دهه اجرا شده‌است. در طول این سال‌ها اجرای بعضی از کیفرهای حدی مانند قتل و سنگسار مشکلاتی را برای کشور فراهم کرده‌است. یکی از تدابیر اساسی جهت کاهش بار منفی اجرای مجازات‌های بدنی استفاده از واکنش‌های توافقی می‌باشد. مجازات بدنی همچنان در متن قوانین باقی‌مانده و در همین اندازه هم می‌تواند هدف ارباب انگیزی مجازات‌ها را تأمین نماید. از طرفی در موارد استثنایی با صرف‌نظر کردن از اجرای کیفر بدنی و استفاده از مجازات توافقی می‌توان بزهدار به انجام دادن رفتار مثبت و سازنده، ترمیم خسارت و ادای دین خود به بزه دیده و جامعه و در نهایت اصلاح و بازسازی روحی روانی تشویق نمود. سوالی که در این‌جا مطرح می‌شود این است که آیا امکان توافقی شدن مجازات‌ها از نظر فقهی وجود دارد؟ امکان سنجی توافقی شدن مجازات‌ها از نظر فقهی نیازمند بررسی دقیق اصول و قواعد فقهی مرتبط با مجازات‌ها می‌باشد. در فقه اسلامی جرایم به ۴ دسته حدود، قصاص، دیات و تعزیرات تقسیم‌بندی می‌شوند که هر ۱ از این دستگاه‌ها شرایط خاص خود را برای امکان توافقی دارند.^۱

در جرایم قصاص مانند قتل عمد توافق بین اولیای دم و مجرم امکان‌پذیر می‌باشد اولیای دم می‌توانند با رضایت خود مجازات قصاص را به دیه تبدیل نمایند و یا به‌طور کامل از قصاص گذشت کنند. این مسئله نشان‌دهنده امکان مصالحه در این‌گونه جرایم می‌باشد. در تعزیرات تعیین مجازات در اختیار حاکم شرع می‌باشد و براساس مصلحت جامعه و شرایط فرد مجرم میزان مجازات تعیین می‌شود. در این نوع از مجازات‌ها امکان توافق در جهت تعیین مجازات براساس شرایط خاص است و مطابق نظر حاکم شرع وجود دارد. در ارتباط با حدود، از آن‌جایی که مجازات‌ها جنبه حق الهی پیدا می‌کند تعیین مجازات‌ها بیشتر جنبه‌ی اربابی و به‌جهت جلوگیری از گسترش فساد و فحشا در جامعه می‌باشد. قاعداً وجود مصلحت مهم‌تر می‌تواند توجیه مناسبی در جهت عدم اجرای مجازات و یا توافق بر تعیین مجازات باشد. به‌عنوان مثال در مواردی که دانشمند مرتکب زنا محصنه شده‌است و حکومت اسلامی به وجود چنین فردی نیاز دارد قاعداً مصلحت اقتضا می‌کند که مجازات خفیف‌تری در ارتباط با چنین فردی اجرا شود.

در چنین مواردی می‌توان از مجازات توافقی کمک گرفت. در برخی از موارد اجرای مجازات‌های حدی باعث ایجاد مفاسد در جامعه می‌گردد. وجود برخی از مجازات‌ها مانند اعدام چهره بین‌المللی کشور را مخدوش می‌نماید قاعداً با هدف کاهش آمار چنین مجازات‌هایی می‌توان از نهاد توافقی شدن مجازات‌ها کمک گرفت برخی از مجازات‌هایی مانند سنگسار کردن و یا گردن زدن با شمشیر زمینه تنفر از دین و وهن دین مبین اسلام را فراهم می‌کند، از آن‌جایی که هر آن‌چه که باعث دین‌گریزی مردم شود حرام است، توافق کردم در ارتباط با مجازات‌هایی ازین دست، به نفع جامعه و حکومت است. علاوه‌بر دلایل فوق لازم است راهکار قانونی برای اعمال حکم حکومتی موردی و اجرای مجازات وجود داشته باشد. قاعداً باید استثنائاتی را برای مواردی که فرد بیگانه‌ای در کشور مرتکب جرم حدی می‌شود در نظر گرفت و به‌جای تعیین مجازات‌های حدی که باعث مخدوش شدن چهره ایران می‌شود از تدابیر و ضمانت اجرای مؤثر و کارآمدتر استفاده کرد.

به‌عنوان مثال می‌توان از کشور متبوع فردی بیگانه خواست که یکی از هموطنانی که در زندان‌های آن کشور به سر می‌برد را آزاد کند باید توجه داشت که کیفرهای حدی امضایی هستند نه تأسیسی امروز که عرف نسبت به قبل تغییر کرده‌است قاعداً میزان کیفر نسبت به گذشته تعدیل شده‌است، توجه به این که کیفرهای متنوع‌تری مانند جزای نقدی، خدمات عام‌المنفعه به‌وجودآمده است قاعداً می‌توان از

۱ - یعقوبی، حسن، امکان سنجی تبدیل مجازات‌های حدی، انتشارات آریا دانش، تهران، ص ۳۶

این تأسیسات جدید کمک گرفت و با توافق کردن مجازات‌ها آثار منفی آن‌ها را به حداقل رسانید. در این گفتار امکان سنجی توافقی شدن مجازات‌ها را در هر یک از اقسام مجازات‌های مورد بحث تحلیل می‌نماییم.

۳-۱-۱- امکان سنجی توافقی شدن مجازات در تعزیرات

در تعزیرات تعیین مجازات در اختیار حاکم شرع می‌باشد و براساس مصلحت جامعه و شرایط فرد مجرم میزان مجازات تعیین می‌شود.^۱ در این نوع از مجازات‌ها امکان توافق در جهت تعیین مجازات براساس شرایط خاص است و مطابق نظر حاکم شرع وجود دارد. امکان سنجی توافقی شدن مجازات در تعزیرات توافقی شدن مجازات‌ها در نظام‌های حقوقی مختلف به معنای توافق میان متهم و دستگاه قضایی یا مقامات صالح دیگر، به منظور تعیین یا تعدیل مجازات است. این روش به‌طور کلی در مواردی به کار می‌رود که متهم به ارتکاب جرم اقرار می‌کند و در عوض، مجازات سبک‌تری یا نوعی تخفیف در مجازات دریافت می‌کند. در این چارچوب، امکان سنجی توافقی شدن مجازات در تعزیرات اسلامی (که بخش مهمی از حقوق کیفری ایران را تشکیل می‌دهد) نیازمند بررسی دقیق از جنبه‌های مختلف قانونی، شرعی، اجتماعی و فرهنگی است. تعزیرات در فقه اسلامی به معنای مجازات‌هایی است که نوع و میزان آن‌ها به حاکم یا مقام قضایی واگذار شده است. این مجازات‌ها عمدتاً در مورد جرایمی اعمال می‌شوند که حد شرعی برای آن‌ها تعیین نشده است. از آنجایی که تعزیرات بر اساس مصالح عمومی جامعه و حفظ نظم عمومی وضع شده‌اند، در قانون مجازات اسلامی نیز بر اساس اصول فقهی تعیین شده‌اند. در مواردی که مجازات‌های تعزیری تعیین می‌شود، ممکن است توافقی شدن مجازات با چالش‌هایی از نظر تطابق با اصول شرعی مواجه شود. به‌عنوان مثال، برخی فقها معتقدند که مجازات تعزیری باید به نحوی باشد که موجب بازدارندگی و اصلاح مجرم شود و از این رو توافق بر سر کاهش یا تعدیل مجازات ممکن است با این هدف در تعارض باشد.

در نظام حقوقی ایران، قاضی نقش مهمی در تعیین مجازات‌های تعزیری دارد و بر اساس قانون می‌تواند با در نظر گرفتن شرایط مجرم، انگیزه‌ها و دیگر عوامل، مجازات مناسبی تعیین کند. در این راستا، توافقی شدن مجازات می‌تواند به‌عنوان یکی از ابزارهای قضایی مطرح شود، به شرطی که در چارچوب قوانین و مقررات جاری باشد. قانون مجازات اسلامی به قاضی این امکان را می‌دهد که با توجه به شرایط تخفیف‌دهنده یا تشدیدکننده، مجازات تعزیری را تعدیل کند. بنابراین، در صورتی که توافقی میان متهم و مقام قضایی برقرار شود که با مصالح عمومی جامعه و موازین شرعی مغایرتی نداشته باشد، می‌توان امکان پذیر بودن این نوع توافق را بررسی کرد. یکی دیگر از ابعاد مهم در امکان سنجی توافقی شدن مجازات در تعزیرات، جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی است. در بسیاری از موارد، جامعه و خانواده‌های قربانیان انتظار دارند که مجازات به گونه‌ای اعمال شود که ضمن تنبیه مجرم، عدالت نیز برقرار شود. از این رو، هر گونه توافق بر سر مجازات ممکن است از دیدگاه اجتماعی با انتقادات و چالش‌هایی روبرو شود، به‌ویژه در جرایمی که موجب آسیب به عموم جامعه می‌شوند. در نظام‌های حقوقی دیگر، به‌ویژه در کشورهای غربی، توافقی شدن مجازات‌ها (مانند plea bargain) رایج است و به‌عنوان ابزاری برای کاهش بار کاری دادگاه‌ها و تسریع در فرایند دادرسی استفاده می‌شود.

اما در ایران، با توجه به تفاوت‌های اساسی در نظام حقوقی و مبانی شرعی، چنین توافقی‌هایی کمتر مورد پذیرش قرار می‌گیرند و نیازمند بررسی دقیق‌تری از نظر انطباق با قوانین اسلامی و منافع عمومی است. در مجموع، امکان سنجی توافقی شدن مجازات در تعزیرات در ایران با توجه به ملاحظات شرعی، قانونی، اجتماعی و فرهنگی نیازمند بررسی دقیق است. این نوع توافق می‌تواند در برخی موارد

۱ - نجف آبادی، سعید هادی، آیتی، سید محمدرضا، تبدیل و جایگزینی مجازات‌های اسلامی (حدود و تعزیرات) متناسب با مقتضیات زمان، فصلنامه پژوهشهای فقه و حقوق اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ۱۳۹۵، ص ۱۲۳-۱۳۶

خاص و با رعایت موازین شرعی و قانونی امکان پذیر باشد، اما به طور کلی، نیاز به تدابیر و شرایط خاصی دارد تا بتواند با اصول عدالت کیفری و اهداف مجازات های تعزیری همخوانی داشته باشد.^۱

۳-۱-۲- امکان سنجی توافقی شدن مجازات در قصاص

مجازات های قصاص در نظام حقوقی اسلامی یکی از اصلی ترین و حساس ترین موضوعات است که بر پایه اصول و موازین شرعی و فقهی استوار است. قصاص به معنای مقابله به مثل و انجام مجازاتی است که دقیقاً برابر با جنایت ارتكابی است. از این رو، قصاص در جرایمی مانند قتل عمد و برخی از جنایات بدنی به کار می رود. امکان سنجی توافقی شدن مجازات های قصاص نیازمند بررسی چندین جنبه قانونی، شرعی، اجتماعی و حقوقی است.^۲

قصاص در قرآن کریم و سنت پیامبر اسلام به عنوان یکی از مجازات های الهی معرفی شده است. بر اساس آیه ۱۷۸ سوره بقره: "یا أَیُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ..."، قصاص به عنوان یک حق برای اولیای دم تعیین شده است. این به این معناست که ولی دم (خویشاوندان نزدیک مقتول) حق دارد قصاص قاتل را از دستگاه قضایی مطالبه کند.

با این حال، قرآن و سنت نیز به ولی دم اجازه داده اند تا با دریافت دیه (خون بها) یا حتی بدون دریافت چیزی، از قصاص گذشت کنند. بنابراین، در همین چارچوب شرعی، امکان توافقی شدن مجازات قصاص از طریق جلب رضایت اولیای دم و ترغیب آن ها به گذشت و دریافت دیه وجود دارد.

در نظام حقوقی ایران، قصاص به عنوان یک حق خصوصی در نظر گرفته می شود که اجرای آن تنها با درخواست ولی دم امکان پذیر است. بنابراین، اگر ولی دم تصمیم به بخشش یا مصالحه بگیرد، دستگاه قضایی نمی تواند قصاص را اجرا کند. در این راستا، دادگاه ها و مقامات قضایی تلاش می کنند تا در صورت امکان، مصالحه میان قاتل و اولیای دم برقرار شود. مهم است که در چنین مواردی، رضایت و موافقت اولیای دم با مصالحه به طور کامل و بدون اجبار به دست آید. این نوع توافق می تواند از طریق مذاکره، میانجی گری یا پیشنهاد پرداخت دیه انجام شود. از منظر اجتماعی، قصاص یکی از مجازات هایی است که شدیداً با حس انتقام جویی و مطالبه عدالت در میان خانواده های قربانیان مرتبط است. بنابراین، هر گونه توافق برای بخشش یا تعدیل مجازات ممکن است با مقاومت و مخالفت خانواده های مقتولان و حتی جامعه روبرو شود.

در برخی موارد، فشارهای اجتماعی یا فرهنگی می تواند تصمیم گیری اولیای دم را تحت تأثیر قرار دهد. به همین دلیل، اهمیت دارد که هر گونه توافق در فضای مناسب و بدون اجبار صورت گیرد تا عدالت به درستی اجرا شود و از بروز تنش های اجتماعی جلوگیری شود. در برخی از نظام های حقوقی، مجازات قصاص به طور کلی وجود ندارد و به جای آن، مجازات های جایگزین مانند حبس ابد یا اعدام به کار می رود. اما در نظام حقوقی اسلامی و ایران، قصاص به عنوان یک مجازات شرعی و قانونی پذیرفته شده است. در این میان، تطبیق قصاص با سایر نظام های حقوقی و بررسی راهکارهای جایگزین می تواند به بهبود نظام کیفری کمک کند. در نهایت، امکان سنجی توافقی شدن مجازات های قصاص در نظام حقوقی ایران تا حد زیادی به رضایت و موافقت اولیای دم وابسته است. از نظر شرعی، این امکان وجود دارد که ولی دم از قصاص گذشت کند و به دیه یا مصالحه راضی شود. با این حال، جنبه های اجتماعی و فرهنگی نیز نقش مهمی در

۱ - نجف آبادی، سعید هادی، آیتی، سید محمدرضا، تبدیل و جایگزینی مجازات های اسلامی (حدود و تعزیرات) متناسب با مقتضیات زمان، فصلنامه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ۱۳۹۵، ص ۱۲۳-۱۳۶

۲ - سمیعی زفرقندی، زهرا و جعفری، حسین و توجهی، عبدالعلی، امکان سنجی تبدیل قانونی حق قصاص در فقه مذاهب خمسسه و خلاهای قانونی آن، ۱۳۹۹، ص ۱-۳۱

تحقق چنین توافقی ایفا می‌کنند. از این رو، توافقی شدن مجازات قصاص در مواردی که ولی دم آمادگی گذشت دارد و جامعه نیز آماده پذیرش چنین توافقی است، امکان‌پذیر است.

۳-۱-۳- امکان سنجی توافقی شدن مجازات در دیات

امکان‌سنجی توافقی شدن مجازات‌ها در دیات^۱

دیات به معنای مالی است که به عنوان جبران خسارت یا خون‌بها در صورت ارتکاب جرائم بدنی، مانند قتل یا جراحت، به قربانی یا اولیای دم پرداخت می‌شود. دیات یکی از انواع مجازات‌هایی است که در نظام حقوقی اسلامی و قانون مجازات اسلامی ایران وجود دارد. امکان‌سنجی توافقی شدن مجازات‌ها در زمینه دیات، یعنی رسیدن به توافق میان طرفین درباره میزان یا نحوه پرداخت دیه، نیازمند بررسی از دیدگاه‌های مختلف شرعی، قانونی و اجتماعی است.

دیات در اسلام به عنوان یک حق مالی برای جبران خسارت در نظر گرفته شده است. در قرآن کریم و سنت پیامبر اسلام، اصول و قواعد کلی برای دیه مشخص شده‌اند، اما تعیین دقیق میزان دیه و نحوه پرداخت آن به شرایط و عرف جامعه بستگی دارد.

قانون مجازات اسلامی ایران نیز با توجه به اصول فقهی، میزان و نحوه پرداخت دیه را تعیین کرده است. این قانون به صراحت بیان می‌کند که در موارد قتل و جراحت، اگر اولیای دم یا مجنی‌علیه (شخصی که دچار جراحت شده) به جای قصاص به دیه رضایت دهند، این امکان وجود دارد. همچنین، توافق بر سر نحوه پرداخت دیه (مثلاً پرداخت اقساطی یا با تأخیر) یا حتی مبلغ دیه (مثلاً کمتر از مبلغ قانونی) نیز در چارچوب قوانین اسلامی امکان‌پذیر است. در مواردی که دیه به عنوان جبران خسارت تعیین می‌شود، امکان مذاکره و توافق میان طرفین وجود دارد. این توافق می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

- کاهش یا افزایش مبلغ دیه: در صورت توافق طرفین، می‌توان مبلغ دیه را کمتر یا بیشتر از میزان تعیین‌شده در قانون مجازات اسلامی تعیین کرد.

- نحوه پرداخت: طرفین می‌توانند بر سر نحوه پرداخت دیه توافق کنند، مثلاً پرداخت اقساطی یا تأخیر در پرداخت.^۲

- گذشت از دیه: اگر مجنی‌علیه یا اولیای دم بخواهند، می‌توانند به طور کلی از دریافت دیه صرف‌نظر کنند.

در بسیاری از موارد، دیات به عنوان ابزاری برای حل‌وفصل منازعات و جلوگیری از انتقام‌جویی به کار می‌رود. از این رو، توافق بر سر دیه می‌تواند به کاهش تنش‌های اجتماعی کمک کند. در برخی از جوامع، به‌ویژه در مناطق عشایری و قبایلی، عرف‌ها و سنت‌ها نقش مهمی در تعیین میزان دیه و نحوه توافق دارند.

- مزایا: توافق بر سر دیه می‌تواند به حل‌وفصل سریع‌تر منازعات، کاهش بار قضایی، و ایجاد رضایت نسبی میان طرفین کمک کند. همچنین، این توافقات می‌توانند به جلوگیری از نزاع‌ها و انتقام‌جویی‌ها کمک کنند.

- چالش‌ها: در مواردی که یکی از طرفین به دلیل فشارهای اجتماعی یا مالی مجبور به پذیرش توافق نامناسبی می‌شود، امکان نقض عدالت وجود دارد. همچنین، در برخی موارد، توافقات ممکن است باعث بروز نارضایتی در خانواده‌های قربانیان شود. در بسیاری از نظام‌های حقوقی غیراسلامی، مفهومی مشابه دیات وجود ندارد. با این حال، در مواردی مانند تصادفات یا جبران خسارت‌های مدنی، امکان توافق بر سر میزان و نحوه پرداخت غرامت وجود دارد. این امر نشان‌دهنده آن است که توافقی شدن دیات می‌تواند در چارچوب قوانین اسلامی و با رعایت مصالح عمومی جامعه به عنوان یک راهکار مؤثر عمل کند.

۱ - محمدی، ابوالحسن، حقوق کیفری اسلام، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۸۰

۲ - منتظری، حسینعلی، مجازات‌های اسلامی و حقوق بشر، ارغوان دانش، قم، چاپ اول، ۱۴۲۹، ص ۲۱۴

توافقی شدن مجازات‌ها در دیات در نظام حقوقی ایران و اسلام به طور کلی امکان‌پذیر است و می‌تواند به عنوان یک ابزار مؤثر برای حل و فصل منازعات و جبران خسارت‌ها به کار رود. این توافقات، در صورت رضایت طرفین و رعایت موازین شرعی و قانونی، می‌توانند به کاهش تنش‌های اجتماعی و تسریع در روند دادرسی کمک کنند. با این حال، ضروری است که در این توافقات، عدالت و حقوق طرفین به‌طور کامل رعایت شود تا از بروز نارضایتی‌ها و مشکلات بعدی جلوگیری شود.

بند چهارم: امکان سنجی توافقی شدن مجازات در حدود

مجازات‌های حدود در نظام حقوقی اسلامی و قانون مجازات اسلامی ایران، یکی از سخت‌ترین و غیرقابل تغییرترین مجازات‌ها به شمار می‌روند. حدود به مجازات‌هایی اطلاق می‌شود که میزان و کیفیت آن‌ها دقیقاً در قرآن و سنت تعیین شده و بنابراین اختیار حاکم در تعیین یا تغییر این مجازات‌ها بسیار محدود است. از این رو، امکان سنجی توافقی شدن مجازات‌ها در حدود نیازمند بررسی دقیق از منظر شرعی، قانونی و اجتماعی است.^۱

حدود شامل مجازات‌هایی است که برای جرائم مشخصی مانند زنا، سرقت، قذف (تهمت زدن به فرد دیگر برای انجام زنا)، شرب خمر، محاربه (جنگ با خدا و پیامبر)، و ارتداد در قرآن و سنت تعیین شده‌اند. این مجازات‌ها به دلیل اهمیت خاصی که در شریعت دارند، معمولاً از سوی فقیهان و حقوق‌دانان به عنوان مجازات‌هایی غیرقابل تغییر و توافق‌ناپذیر در نظر گرفته می‌شوند.

از آنجا که حدود به عنوان حقوق الهی شناخته می‌شوند، هر گونه تغییر، تعدیل یا توافق بر سر آن‌ها برخلاف اصول شریعت محسوب می‌شود. بنابراین، قانون مجازات اسلامی نیز به صراحت بیان کرده که مجازات‌های حدود قابل تغییر، تعلیق یا توافق نیستند.

در اجرای حدود، قاضی باید به اصول و ضوابط دقیق شرعی و قانونی پایبند باشد. هر چند در برخی موارد، ممکن است با شرایط خاصی مانند اثبات نشدن جرم به صورت قطعی، عدم تکمیل ادله، یا توبه مجرم پیش از اثبات جرم، مجازات حد ساقط شود، اما در صورت اثبات جرم به‌طور قطعی، قاضی موظف به اجرای حد است و نمی‌تواند با توافق یا مذاکره، مجازات را تغییر دهد.

در جامعه اسلامی، اجرای حدود به عنوان یکی از وظایف شرعی و حقوقی حاکمیت در نظر گرفته می‌شود. از این رو، جامعه انتظار دارد که این مجازات‌ها به‌طور دقیق و بدون هر گونه تغییر یا توافق اجرا شوند. هر گونه تلاش برای توافق بر سر مجازات‌های حد ممکن است موجب بروز اختلافات اجتماعی و انتقادات شدید شود. برخلاف مجازات‌های تعزیری و حتی قصاص که در آن‌ها امکان مذاکره و توافق به نوعی وجود دارد، حدود به دلیل ماهیت الهی و قطعی خود، از چنین انعطافی برخوردار نیستند. در واقع، در مواردی مانند تعزیرات، حاکمیت و دستگاه قضایی می‌توانند با توجه به شرایط اجتماعی و فردی مجرم، تصمیمات مناسب‌تری اتخاذ کنند، اما در حدود چنین امکانی وجود ندارد.

با این حال، برخی موارد خاص ممکن است موجب توقف اجرای حدود شوند. به عنوان مثال:

- توبه مجرم: در برخی موارد، اگر مجرم پیش از اثبات جرم توبه کند، حد از او ساقط می‌شود.
 - عدم اثبات جرم: در صورتی که جرم به‌طور قطعی و با شرایط مشخص شرعی اثبات نشود، حد اجرا نخواهد شد.
 - رضایت مجنی‌علیه در برخی جرائم: در مواردی مانند قذف، اگر مجنی‌علیه از مجرم رضایت دهد، حد اجرا نمی‌شود.
- در مجموع، توافقی شدن مجازات‌ها در حدود به دلیل ماهیت شرعی و قطعی آن‌ها در نظام حقوقی اسلامی و ایران، امکان‌پذیر نیست. حدود به عنوان حقوق الهی تعریف شده‌اند و هر گونه تغییر یا توافق بر سر آن‌ها برخلاف اصول شریعت محسوب می‌شود. با این حال، در

^۱ - حاجی ده آبادی، محمدعلی؛ نیک نسب، عباسعلی، نظریه توافقی شدن کیفر حدی مبانی فقهی و چالش‌های اجرایی، نشریه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵، ۱۳۹۷، ص ۷۳-۹۲

برخی موارد خاص و شرایط ویژه، امکان توقف اجرای حد وجود دارد، اما این موارد نباید با توافق یا مذاکره اشتباه گرفته شوند. بنابراین، در حوزه حدود، دستگاه قضایی و جامعه باید به اجرای دقیق قوانین شرعی و قانونی پایبند باشند.^۱

۳-۲- ادله موافقان در ارتباط با امکان توافقی شدن

در این گفتار ادله موافقان و مخالفان در ارتباط با توافقی شدن مجازات را تبیین می نماییم.^۲ موافقان توافقی شدن مجازاتها دلایل مختلفی را برای حمایت از این رویکرد مطرح می کنند. این دلایل عمدتاً بر اساس دیدگاههای اصلاح گرا و واقع گرا در حقوق کیفری، با هدف کاهش تنش های اجتماعی و بهینه سازی عملکرد نظام قضایی ارائه می شوند. در زیر به برخی از این نظرات و دلایل اشاره می شود:

۳-۲-۱- کاهش بار قضایی و تسریع در رسیدگی به پرونده ها

- دلیل: نظام قضایی با حجم زیادی از پرونده های کیفری روبروست که زمان و منابع زیادی را از دستگاه قضایی طلب می کند. توافقی شدن مجازاتها می تواند به کاهش بار کاری دادگاهها و تسریع در فرآیند رسیدگی به پرونده ها کمک کند.
- مثال: در مواردی که توافق به جای مجازات سنگین انجام شود، دادگاهها قادر خواهند بود منابع و وقت خود را به پرونده های مهم تر و پیچیده تر اختصاص دهند.^۳

۳-۲-۲- تشویق به جبران خسارت و اصلاح مجرم

- دلیل: توافقی شدن مجازاتها، به ویژه در جرائم تعزیری و دیات، می تواند انگیزه ای برای مجرمان فراهم کند تا با جبران خسارت و پذیرش مسئولیت خود، از مجازاتهای شدیدتر جلوگیری کنند. این امر نه تنها به اصلاح رفتار مجرم کمک می کند، بلکه می تواند به بهبود روابط اجتماعی و کاهش کینه ها منجر شود.^۴
- مثال: در جرایم مالی، توافق برای پرداخت جریمه به جای تحمل حبس می تواند به جبران سریع تر خسارت های وارده به بزه دیده و جلوگیری از تخریب زندگی مجرم منجر شود.

۳-۲-۳- حفظ منافع بزه دیده و جلوگیری از تکرار جرم

- دلیل: توافق میان بزه دیده و مجرم می تواند به رضایت بزه دیده و جبران خسارت های وارده شده منجر شود. این رضایت می تواند از طریق دریافت دیه یا جبران مالی و غیره حاصل شود. همچنین، این توافقات می توانند به کاهش انگیزه های انتقام جویی و جلوگیری از تکرار جرم کمک کنند.
- مثال: در مواردی که مجنی علیه راضی به دریافت دیه به جای قصاص است، توافق می تواند از افزایش تنش ها و نزاع های اجتماعی جلوگیری کند.^۵

۱ - حاجی ده آبادی، محمدعلی؛ نیک نسب، عباسعلی، نظریه توافقی شدن کیفر حدی مبانی فقهی و چالش های اجرایی، نشریه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵، ۱۳۹۷، ص ۷۳-۹۲

۲ - نیازپور، امیرحسن، توافقی شدن آئین دادرسی کیفری، بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲، ص ۷۸

۳ - مؤمنی، عابدین و رستمی نجف آبادی، حامد، مصلحت و مجازاتهای حدی، انتشارات خرسندی، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۵، ص ۱۴۵

۴ - نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هاشم بیکی، حمید، دانشنامه جرم شناسی، گنج دانش، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۰، ص ۱۸۲

۵ - منتظری، حسینعلی، مجازاتهای اسلامی و حقوق بشر، ارغوان دانش، قم، چاپ اول، ۱۴۲۹، ص ۳۲۵

۳-۲-۴- انعطاف پذیری و عدالت ترمیمی

- دلیل: طرفداران عدالت ترمیمی معتقدند که مجازات‌های سخت‌گیرانه همیشه بهترین راهکار برای اصلاح مجرمان و حفظ نظم اجتماعی نیستند. توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند به اجرای عدالت به شیوه‌ای انعطاف‌پذیرتر و انسانی‌تر کمک کند، جایی که ترمیم آسیب‌های وارد شده به بزه‌دیده و بازگشت مجرم به جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد.

- مثال: در جرایم خانوادگی یا نزاع‌های محلی، توافق و مصالحه می‌تواند به بهبود روابط و حفظ وحدت اجتماعی کمک کند.

۳-۲-۵- پرهیز از مجازات‌های سنگین و غیرضروری

- دلیل: برخی از مجازات‌های سنگین ممکن است برای جرم‌های کم‌اهمیت یا به دلیل شرایط خاص مجرم، غیرضروری و حتی زیان‌آور باشند. توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند به دستگاه قضایی اجازه دهد تا در صورت وجود شرایط خاص، از مجازات‌های سنگین و غیرضروری صرف‌نظر کند.

- مثال: در جرایم تعزیری سبک، توافق برای اعمال مجازات‌های جایگزین مانند خدمات اجتماعی یا جریمه‌های مالی می‌تواند مؤثرتر باشد.^۱

۳-۲-۶- قاعده "العفو عند المقدرة" (عفو در هنگام توانایی)

- توضیح: یکی از اصول فقهی مورد استناد در موضوع توافقی شدن مجازات‌ها، اصل "العفو عند المقدرة" است. بر اساس این اصل، عفو و بخشش در زمانی که امکان و توانایی برای مجازات وجود دارد، امری پسندیده و مورد توصیه است. این اصل به‌ویژه در مواردی که بزه‌دیده یا ولی‌دم قادر به اجرای مجازات است، اما تصمیم به بخشش یا توافق می‌گیرد، کاربرد دارد.^۲

- مصداق: در مواردی مانند قصاص، اگر ولی‌دم بخواهد از حق قصاص خود بگذرد و به جای آن دیه دریافت کند، این عمل بر اساس این قاعده مشروع است.

۳-۲-۷- قاعده "الضرر یزال" (رفع ضرر)

- توضیح: قاعده "الضرر یزال" به معنای رفع و دفع ضرر از افراد است. این قاعده می‌تواند به عنوان مبنایی برای توافقی شدن مجازات‌ها مورد استفاده قرار گیرد. اگر اجرای یک مجازات خاص موجب ضرر بیش از حد به بزه‌دیده، مجرم یا جامعه شود، فقیهان ممکن است توافقی شدن مجازات را برای کاهش یا رفع این ضرر جایز بدانند.

- مصداق: در مواردی که اجرای مجازات حدی مانند قطع دست سارق ممکن است به ناتوانی شدید وی و عدم توانایی وی در تأمین معاش منجر شود، برخی ممکن است استدلال کنند که می‌توان به جای آن، مجازات جایگزین یا توافقی را مد نظر قرار داد.

۳-۲-۸- قاعده "المصلحة المرسله" (مصلحت عمومی)

- توضیح: قاعده "المصلحة المرسله" به معنای رعایت مصلحت عمومی و اولویت دادن به منافع جمعی است. این قاعده می‌تواند در مواردی که توافق بر سر مجازات به نفع مصلحت عمومی جامعه باشد، مورد استفاده قرار گیرد. در این موارد، فقیهان ممکن است به مصلحت عمومی اجازه دهند که مجازات توافقی به جای مجازات شرعی اعمال شود.^۳

^۱ - محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه بخش جزایی، مرکز نشر علوم اسلامی، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۱، ص ۸۹

^۲ - محسنی، محمد آصف، حدود الشریعه، انتشارات بوستان کتاب، قم، چاپ اول، ۱۳۸۷، ص ۱۶۳

^۳ - علی دوست، ابوالقاسم، فقه و مصلحت، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۴، ص ۸۵

- مصداق: در مواقعی که اجرای مجازات حدی یا قصاص ممکن است موجب فتنه، نزاع یا تفرقه در جامعه شود، توافقی شدن مجازات می‌تواند به عنوان راهکاری برای حفظ مصلحت عمومی مطرح شود.

۳-۲-۹- قاعده "التعزیر بما یراه الحاکم" (تعزیر بر اساس نظر حاکم)

- توضیح: در مجازات‌های تعزیری، حاکم اسلامی یا قاضی اختیار دارد تا بر اساس شرایط و مصلحت، نوع و میزان مجازات را تعیین کند. این اختیار به حاکم اجازه می‌دهد تا در مواردی که مناسب می‌داند، توافقی شدن مجازات را بپذیرد یا حتی به جای مجازات سنگین‌تر، توافقی را به تصویب برساند.

- مصداق: در مواردی که جرم ارتكابی، تعزیری است، قاضی می‌تواند بر اساس مصلحت، توافق بین طرفین را بپذیرد و مجازات تعزیری را کاهش دهد.^۱

۳-۲-۱۰- قاعده "لا ضرر و لا ضرار"

- توضیح: قاعده "لا ضرر و لا ضرار" به معنای نفی ضرر و زیان است. این قاعده فقهی بیان می‌کند که هیچ‌کس نباید به دیگران یا به خود ضرر برساند. بر اساس این قاعده، اگر اجرای یک مجازات خاص به ضرر بیش از حد مجرم، بزه‌دیده یا جامعه منجر شود، امکان توافقی شدن مجازات با هدف کاهش ضرر وجود دارد.

- مصداق: در مواردی که اجرای مجازات قصاص یا حدی به ضرر شدید طرفین منجر می‌شود، می‌توان با استناد به این قاعده، توافقی شدن مجازات را پیشنهاد داد.^۲

۳-۲-۱۱- استناد به سنت نبوی و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)

- توضیح: در برخی روایات و سنت‌های نبوی، مواردی وجود دارد که پیامبر اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) در شرایط خاص، عفو و گذشت را به جای مجازات پیشنهاد داده‌اند. این روایات می‌توانند به عنوان پشتوانه فقهی برای توافقی شدن مجازات‌ها در مواردی که عفو و گذشت به نفع جامعه و فرد است، استفاده شوند.

- مصداق: در سیره پیامبر اسلام (ص)، مواردی از گذشت و عفو نسبت به مجرمین در مقابل دریافت دیه یا انجام تعهدات خاص وجود دارد که می‌تواند به عنوان الگویی برای توافقی شدن مجازات‌ها مورد استفاده قرار گیرد.^۳

ادله فقهی امکان‌سنجی توافقی شدن مجازات‌ها بر پایه اصولی مانند عفو، رفع ضرر، مصلحت عمومی، و اختیار حاکم در تعزیرات استوار است. این ادله نشان می‌دهند که در مواردی که مصلحت، عدالت و کاهش ضرر اقتضا کند، توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند از منظر فقهی مشروع و قابل اجرا باشد. البته، باید توجه داشت که این امکان‌سنجی‌ها در چارچوب قواعد کلی شریعت و با رعایت اصول عدالت صورت گیرد تا از هرگونه نقض حقوق یا ایجاد فتنه جلوگیری شود.

۴- دلایل مخالفان امکان‌سنجی توافقی شدن مجازات

مخالفان امکان‌سنجی توافقی شدن مجازات‌ها دلایلی را مطرح می‌کنند که عمدتاً بر اساس دغدغه‌های مربوط به حفظ عدالت، اجرای قوانین شرعی، جلوگیری از سوءاستفاده و حفظ اقتدار دستگاه قضایی است. این دلایل به شرح زیر تبیین می‌شوند:^۱

۱ - شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، جلد ۱۰، دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۵، ص ۳۶۷

۲ - حائری، سید علی بن محمد طباطبایی، ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالذلال، جلد ۱۵ و ۱۶، مؤسسه آل البیت (ع)، قم، چاپ اول، ۱۴۱۸، ص ۳۶۲

۳ - شهید ثانی، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، جلد ۱۴ و ۱۵، مؤسسه المعارف الاسلامیه، قم، چاپ اول، ۱۴۱۳، ص ۲۵۸

۴-۱- حفظ عدالت و جلوگیری از نادیده گرفتن حقوق بزه‌دیدگان

- توضیح: یکی از دلایل اصلی مخالفت با توافقی شدن مجازات‌ها این است که این رویکرد ممکن است به نفع مجرمان و به ضرر بزه‌دیدگان منجر شود. برخی مخالفان معتقدند که توافقات می‌توانند به نادیده گرفتن حقوق بزه‌دیدگان یا عدم اجرای عدالت واقعی منجر شوند، به‌ویژه در مواردی که بزه‌دیده به دلیل فشار اجتماعی یا اقتصادی مجبور به پذیرش توافقی ناعادلانه شود.

- مثال: در مواردی که بزه‌دیده از مجرم به دلیل فشارهای اجتماعی یا تهدیدات می‌گذرد، عدالت به درستی اجرا نمی‌شود و حق بزه‌دیده نادیده گرفته می‌شود.

۴-۲- تضعیف بازدارندگی مجازات‌ها

- توضیح: یکی از اهداف اصلی مجازات‌ها، بازدارندگی است. مخالفان استدلال می‌کنند که اگر امکان توافقی شدن مجازات‌ها فراهم شود، این امر ممکن است به کاهش اثر بازدارندگی مجازات‌ها منجر شود، زیرا مجرمان ممکن است تصور کنند که می‌توانند با مذاکره و توافق، از مجازات‌های سنگین فرار کنند.

- مثال: در مواردی که مجرمان می‌توانند با پرداخت دیه یا جریمه مالی از مجازات حبس یا حد فرار کنند، این امر ممکن است به تضعیف بازدارندگی و افزایش جرایم منجر شود.^۲

۴-۳- خطر سوءاستفاده و فساد

- توضیح: یکی از دغدغه‌های مهم مخالفان، خطر سوءاستفاده و فساد در روند توافقات است. اگر توافقی شدن مجازات‌ها به‌طور گسترده اعمال شود، این احتمال وجود دارد که برخی افراد از این وضعیت سوءاستفاده کنند، مثلاً با پرداخت رشوه یا اعمال نفوذ، مجازات‌های خود را کاهش دهند یا از آن فرار کنند.

- مثال: در یک سیستم قضایی که نظارت و شفافیت کافی وجود ندارد، امکان فساد و سوءاستفاده از توافقات برای فرار از مجازات‌های قانونی وجود دارد.^۳

۴-۴- ضعیف شدن اقتدار و انسجام دستگاه قضایی

- توضیح: مخالفان بر این باورند که توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند اقتدار دستگاه قضایی را تضعیف کند. اگر قوه قضاییه به‌طور مکرر توافقات را به‌عنوان جایگزین اجرای مجازات‌ها بپذیرد، این امر ممکن است باعث شود که اقتدار و انسجام دستگاه قضایی در اجرای عدالت و حفظ نظم عمومی زیر سؤال برود.

- مثال: در جوامعی که دستگاه قضایی به دلیل توافقات مکرر ضعیف به نظر می‌رسد، اعتماد عمومی به نظام قضایی کاهش می‌یابد و ممکن است به هرج و مرج اجتماعی منجر شود.

^۱ - یعقوبی، حسن، امکان‌سنجی تبدیل مجازات‌های حدی، انتشارات آریا دانش، تهران، ص ۳۶

^۲ - نیازپور، امیرحسین، توافقی شدن آئین دادرسی کیفری، بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲، ص ۷۸

^۳ - محمدی، ابوالحسن، حقوق کیفری اسلام، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۹۸

۴-۵- مغایرت با اصول شرعی و قانونی

- توضیح: در برخی موارد، توافقی شدن مجازات‌ها ممکن است با اصول شرعی و قانونی مغایرت داشته باشد. به‌ویژه در مورد مجازات‌های حدی که در شرع اسلام تعیین شده‌اند، اجرای آن‌ها به‌عنوان حقوق الهی ضروری است و هر گونه توافق برای تغییر یا لغو این مجازات‌ها برخلاف اصول شرع محسوب می‌شود.^۱

- مثال: در مواردی مانند حد زنا یا سرقت، اجرای حد ضروری است و هر گونه توافق برای لغو یا کاهش مجازات مغایر با شریعت اسلامی تلقی می‌شود.

۴-۶- تضعیف اصل تساوی در برابر قانون

- توضیح: یکی دیگر از دغدغه‌های مخالفان این است که توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند اصل تساوی در برابر قانون را تضعیف کند. اگر برخی افراد بتوانند از طریق توافق یا مذاکره مجازات‌های خود را کاهش دهند، این امر می‌تواند به بی‌عدالتی و نابرابری در اجرای قانون منجر شود، به‌ویژه اگر این توافقات بیشتر به نفع افرادی باشد که از منابع مالی یا نفوذ اجتماعی بیشتری برخوردارند.

- مثال: اگر افراد ثروتمند بتوانند با پرداخت دیه یا جریمه مالی از مجازات‌های سنگین فرار کنند، این امر می‌تواند به نابرابری و احساس بی‌عدالتی در جامعه منجر شود.

۴-۷- تضعیف اراده عمومی در مقابله با جرم

- توضیح: مخالفان بر این باورند که توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند اراده عمومی در مقابله با جرایم را تضعیف کند. اگر جامعه ببیند که مجرمان می‌توانند به راحتی از طریق توافقات از مجازات‌های خود فرار کنند، این امر ممکن است موجب کاهش اعتماد عمومی به نظام قضایی و تضعیف حمایت اجتماعی از اجرای قانون شود.

- مثال: اگر مردم احساس کنند که مجرمان می‌توانند از طریق توافق با قربانیان یا پرداخت دیه، از مجازات فرار کنند، این امر می‌تواند به کاهش همکاری عمومی با نهادهای قضایی و اجرایی منجر شود.

نتیجه گیری

^۱ - کلانتری، کیومرث، اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، انتشارات دانشگاه مازندران، بابلسر، چاپ اول، ۱۳۷۵، ص ۱۵۶

امکان‌سنجی توافقی شدن مجازات‌ها در حقوق کیفری ایران، با توجه به مزایای بالقوه‌ای که این رویکرد دارد، می‌تواند یک گام مؤثر در جهت بهبود نظام قضایی کشور باشد. این پژوهش نشان داد که توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند به کاهش بار کاری دادگاه‌ها، افزایش رضایت طرفین دعوی و تقویت عدالت ترمیمی کمک کند. با این حال، برای اجرای موفقیت‌آمیز این رویکرد، نیاز به مواجهه با چالش‌های متعددی نظیر مقاومت فرهنگی، نیاز به تغییرات قانونی و تضمین حقوق متهمان و قربانیان وجود دارد.

در این مقاله تلاش شد تا امکان توافقی شدن مجازات‌ها در نظام دادرسی کیفری از زوایای مختلف مورد بررسی قرار گیرد. ابتدا به تفکیک انواع مجازات‌ها پرداخته شد. در بخش تعزیرات، توافقی شدن می‌تواند موجب انعطاف‌پذیری بیشتری شود و به اصلاح و بازپروری مجرمان کمک کند. در مورد قصاص و دیات، به دلیل ماهیت شرعی و حقوقی این مجازات‌ها، چالش‌های بیشتری در مسیر توافقی شدن وجود دارد. همچنین، حدود به دلیل ماهیت ثابت و شرعی خود، کمتر امکان پذیرش رویکرد توافقی را دارد.

دلایل موافقان برای توافقی شدن مجازات‌ها شامل کاهش بار قضایی و تسریع در روند رسیدگی به پرونده‌ها است. این امر می‌تواند به استفاده بهینه از منابع قضایی و کاهش هزینه‌ها منجر شود. همچنین، توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند به جبران خسارت و اصلاح مجرم تشویق کند، زیرا این رویکرد بزه‌دیدگان را به‌طور مستقیم در فرآیند جبران خسارت دخیل می‌کند و به جلوگیری از تکرار جرم کمک می‌کند. از سوی دیگر، انعطاف‌پذیری و عدالت ترمیمی به عنوان ابزارهایی برای پرهیز از مجازات‌های سنگین و غیرضروری تلقی می‌شوند، که می‌تواند به حفظ منافع بزه‌دیده و جامعه کمک کند.

در مقابل، مخالفان این رویکرد نگرانی‌هایی را درباره حفظ عدالت و جلوگیری از نادیده گرفتن حقوق بزه‌دیدگان مطرح می‌کنند. آنها معتقدند که توافقی شدن مجازات‌ها می‌تواند به تضعیف بازدارندگی مجازات‌ها منجر شود و خطر سوءاستفاده و فساد را افزایش دهد. همچنین، این رویکرد ممکن است اقتدار و انسجام دستگاه قضایی را تضعیف کرده و با اصول شرعی و قانونی مغایرت داشته باشد. به علاوه، تضعیف اصل تساوی در برابر قانون و اراده عمومی در مقابله با جرم از دیگر نگرانی‌های مطرح شده است.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که هرچند توافقی شدن مجازات‌ها مزایای بالقوه‌ای دارد، اما باید با دقت و توجه به ملاحظات شرعی، حقوقی و اجتماعی به کار گرفته شود. برای نیل به نتیجه‌ای مطلوب، پیشنهاد می‌شود قوانین و مقررات با دقت بیشتری تنظیم شوند تا از سوءاستفاده جلوگیری شود و عدالت اجتماعی به بهترین نحو ممکن حفظ گردد. این امر مستلزم اصلاحات قانونی و فرهنگی است که بتواند از یک سو منافع جامعه و بزه‌دیدگان را تامین کند و از سوی دیگر به اصلاح و بازپروری مجرمان کمک کند. توجه به این نکات می‌تواند تضمین‌کننده موفقیت اجرای این رویکرد در نظام دادرسی کیفری باشد.

۱. حاجی ده آبادی، محمدعلی؛ نیک نسب، عباسعلی، نظریه توافقی شدن کیفر حدی مبانی فقهی و چالش های اجرایی، نشریه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵، ۱۳۹۷.
۲. حاجی ده آبادی، محمدعلی؛ نیک نسب، عباسعلی، نظریه توافقی شدن کیفر حدی مبانی فقهی و چالش های اجرایی، نشریه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، شماره ۵، ۱۳۹۷.
۳. حائری، سید علی بن محمد طباطبایی، ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالذلال، جلد ۱۵ و ۱۶، مؤسسه آل البیت (ع)، قم، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.
۴. سمیعی زفرقندی، زهرا و جعفری، حسین و توجهی، عبدالعلی، امکان سنجی تبدیل قانونی حق قصاص در فقه مذاهب خمس و خلاهای قانونی آن، ۱۳۹۹.
۵. شهید ثانی، مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، جلد ۱۴ و ۱۵، مؤسسه المعارف الاسلامیه، قم، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
۶. شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، جلد ۱۰، دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۶۵.
۷. علی دوست، ابوالقاسم، فقه و مصلحت، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۴.
۸. کلانتری، کیومرث، اصل قانونی بودن جرایم و مجازاتها، انتشارات دانشگاه مازندران، بابلسر، چاپ اول، ۱۳۷۵.
۹. محسنی، محمد آصف، حدود الشریعه، انتشارات بوستان کتاب، قم، چاپ اول، ۱۳۸۷.
۱۰. محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه بخش جزایی، مرکز نشر علوم اسلامی، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۱.
۱۱. محمدی، ابوالحسن، حقوق کیفری اسلام، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴.
۱۲. مظفری زاده، سجاد، ترمینولوژی جرم شناسی، چاپ اول، تهران: نشر بهینه فراگیر، ۱۳۹۱.
۱۳. منتظری، حسینعلی، مجازاتهای اسلامی و حقوق بشر، ارغوان دانش، قم، چاپ اول، ۱۴۲۹ق.
۱۴. مؤمنی، عابدین و رستمی نجف آبادی، حامد، مصلحت و مجازاتهای حدی، انتشارات خرسندی، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۵.
۱۵. نجف آبادی، سعید هادی، آیتی، سید محمدرضا، تبدیل و جایگزینی مجازاتهای اسلامی (حدود و تعزیرات) متناسب با مقتضیات زمان، فصلنامه پژوهشهای فقه و حقوق اسلامی، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ۱۳۹۵.
۱۶. نجفی ابرندآبادی، علی حسین و هاشم بیکی، حمید، دانشنامه جرمشناسی، گنج دانش، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۰.
۱۷. نیازپور، امیرحسن، توافقی شدن آئین دادرسی کیفری، بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲.
۱۸. یعقوبی، حسن، امکان سنجی تبدیل مجازات های حدی، انتشارات آریا دانش، تهران، ۱۳۹۷.